

III. Politieke geschiedenis / Histoire politique

HELMUT GAUS

«Opgang en verval van extreem-rechts. Bijdrage tot
de studie van politieke cycli»

[Jan Dhondt Cahiers 1]

Gent, Jan Dhondt Stichting vzw/Academia Press,
2004, 86 p.

Van de Gentse hoogleraar Helmut Gaus is geweten dat hij een 'cyclische' geschiedenisvisie aanhangt. De sociale, economische en culturele geschiedenis ontwikkelt zich dan volgens haast wiskundig berekenbare golven die aan de toekomst een grote mate van voorspelbaarheid geven. Daarnaast is Gaus aanhanger van de theorie dat historische verschijnselen te verklaren zijn vanuit de collectieve psychologie. Beide invalshoeken gebruikt hij nu om een verklaring te zoeken voor het succes van 'extreem-rechts', zowel vroeger als nu. Zijn uitgangspunt is de vraag hoe dit verschijnsel door de overheid en door de 'democratische' publieke opinie bestreden kan worden. Zijn strategieën die tot dusver zijn aangewend effectief in de bestrijding en hebben ze een bijdrage kunnen leveren aan het verkleinen van de sociale voedingsbodem? Gaus denkt van niet, omdat ze voorbij gaan aan de historische context, aan de 'tijdsgeest' waaruit het rechtse extremisme

in al zijn gedaanten is voortgekomen. Gaus' essay verscheen vorig jaar in een nieuwe reeks van de Gentse Jan Dhondt Stichting. De reeks stelt zich tot doel om "de kritische studie van de hedendaagse geschiedenis te bevorderen" en vervolgens "vanuit een bijzondere aandacht voor recurrente problemen bij te dragen tot een beter begrip van maatschappelijke processen". Dat laatste is niet zonder belang. Geschiedenis wordt opgevat als een instrument dat licht moet werpen op actuele maatschappelijke problemen. Hoe kan dit beter dan aan de geschiedenis toekomstvoorspellende waarde toe te dichten? En dat kan alleen maar door in het verleden mechanismen te ontdekken die ook in de toekomst werkzaam zouden zijn.

In dit essay over 'opkomst en verval van extreem-rechts' komen twee stellingen samen. De eerste is de aanname dat aan politiek gedrag en opvattingen bepaalde collectieve psychologische disposities ten grondslag liggen. In dit geval gaat het, kort gesteld, om de 'autoritaire persoonlijkheid'. Daarbij gaat het om een reeks van persoonlijkheidskenmerken die moeten verklaren waarom extreem-rechtse denkbeelden populair zijn in bepaalde historische omstandigheden, waarbij niet steeds duidelijk is of het nu om de aanhangers dan wel om leidinggevende figuren gaat. Het 'vermoeden van een autoritair syndroom' – waarbij impliciet wordt uitgedrukt hoe tentatief van aard dit verklaringsmodel in feite wel is – wordt gebruikt om er de aantrekkingskracht van extreem-rechtse, antisemitische of xenofobe denkbeelden in de geschiedenis mee te verklaren. Angst en onzekerheid zijn daarbij de belangrijkste parameters. Politieke fenomenen, opvattingen en het succes die ze hebben bij een

breder publiek, vinden hun oorsprong dus in de massapsychologie.

Een tweede stelling is die van de cyclische bewegingen die zich in de geschiedenis voordoen, beter bekend als de lange termijngolven van Kondratieff. Wat in de economische ontwikkeling sinds de Franse revolutie wordt vastgesteld, blijkt dus ook te kunnen dienen als een periodiserings-schema dat voor alle terreinen van de geschiedenis geldt. Helmut Gaus brengt beide stellingen met elkaar in verbinding, in zoverre hij het 'autoritair syndroom' als een 'recurrent verschijnsel' opvat dat zich gelijktijdig met de dieptepunten in de Kondratieff-curve voordoet. Het succes van 'extreem-rechts' is af te leiden uit de mate waarin het 'autoritair syndroom' overheersend is. Dat laatste komt sterk op de voorgrond in periodes waarin de sociaal-economische ontwikkeling een neerwaartse beweging kent. Een opwaartse beweging doet het belang van het 'autoritaire syndroom' afnemen en maakt extreem-rechts minder attractief. Dalfasen in de Kondratieff-curve vallen samen met hoogtepunten van extreem-rechtse activiteiten en denkbeelden: rond 1890, rond 1930 en ten slotte rond 1990. Politieke fenomenen, als de uitdrukking van collectief gedrag, worden dus net als economische ontwikkelingen bij voorbaat cyclische en daarom voorspelbare verschijnselen.

Helmut Gaus' visie op de opkomst en de ondergang van 'extreem-rechts' is glashelder. Zijn verhoog toont de bekoring van de eenvoud. Maar de uitgangspunten zijn tot op de draad versleten en overtuigen enkel de reeds overtuigden. Zijn redeneerkunde staat dan ook vrij geïsoleerd in het empirische onderzoek naar extreem-

rechts, zowel van historici als van andere sociale wetenschappers. Van de internationale literatuur over dit onderwerp sijpelt maar weinig door in zijn werk. Zijn cyclische geschiedbeschouwing moet de auteur hier en daar noodzakelijk corrigeren onder verwijzing naar voorbeelden die zich niet in dit keurslijf laten dringen, maar het denkkader als zodanig blijft in zijn geheel overeind. Gaus werkt met een aantal opvallend essentialistische kenmerken van 'extreem-rechts' die dan ook allemaal aan het interbellum zijn ontleend (irrationisme, gewelddadigheid, nationalisme, leidersbeginsel, totalitarisme), maar die op de dag van vandaag weinig of geen betekenis meer hebben. Over 'extreem-rechts' wordt zo ongenueanceerd gedacht en het wordt met zulke statische begrippen omschreven, dat men zich de vraag moet stellen of Gaus een essay dan wel een pamflet heeft willen schrijven. De lezer komt niet te weten dat hierover al boekenkasten vol zijn geschreven. Gaus gaat, ondanks de pretenties van het tegendeel, volledig a-historisch te werk. Met transformaties en gedaanteveranderingen van extreem-rechts wordt geen rekening gehouden, tenzij 'extreem-rechts' een soort taalkundig sjabloon is waarin verschillende historische verschijnselen met een onduidelijke overeenkomst worden samengebracht. Ernst Nolte's benadering destijds van het fascisme als een uitdrukkingwijze van een bepaalde historische episode – *der Faschismus in seiner Epoche* – overtuigt nog meer dan de economische golven van Kondratieff toegepast op het vage fenomeen van het cultuurpessimisme.

Helmut Gaus houdt geen of weinig rekening met de veranderingen van extreem-

rechts en de opkomst van nieuwe sociaal-culturele en politieke verschijnselen, zoals populisme en andere vormen van moderniteitskritiek, bijvoorbeeld fundamentalisme of terrorisme. Deze passen niet in zijn cyclisch-deterministisch geschiedenisbeeld. De vele nieuwe en meestal *onvoorspelbare* gezichten van deze verschijnselen ontgaan hem of passen niet in een vooropgezet concept. Voor de analyse van de aantrekkingskracht en de methodes om die eventueel te bestrijden heeft dit zwaarwegende gevolgen. Gaus schrijft: "Het verder bestaan van extreem-rechts hangt (...) niet wezenlijk af van de bestrijdingsstrategieën die zijn ontwikkeld omdat deze bijna geen impact hebben op de onderliggende onzekerheid en angst, met uitzondering misschien van de veroordelingen door de overheid. Het wordt daarentegen gedetermineerd door het geleidelijk wegebben van die onzekerheid en angst in de erop volgende stijgende lange golf, concreet in de jaren die nu voor ons liggen. De extreem-rechtse partijen zelf voelen ook wel het dalen van hun traditionele draagvlakken aan..." (p. 82). Een geruststellende gedachte die weerom de charme van de eenvoud uitstraalt. Enkel voor wie in *Mumbo Jumbo History* gelooft, moet dit geloofwaardig en overtuigend klinken. Om het stormachtige en vaak onverwachte succes van het populisme van vandaag in vele ons omringende landen – een fenomeen met een meervoudige januskop dat zich moeilijk op één noemer laat brengen – of de bloedige uitpattingen van terrorisme of religieus geïnspireerd fundamentalisme te begrijpen, is dit boekje aanzienlijk minder bruikbaar.

Georgi Verbeek